

ATLANTIKWALL

Hoek van Holland

FIETSRROUTE

29 km

*Langs oorlogserfgoed grenzend
aan zee, de Nieuwe Waterweg
en de voormalige tankgracht*

De Atlantikwall

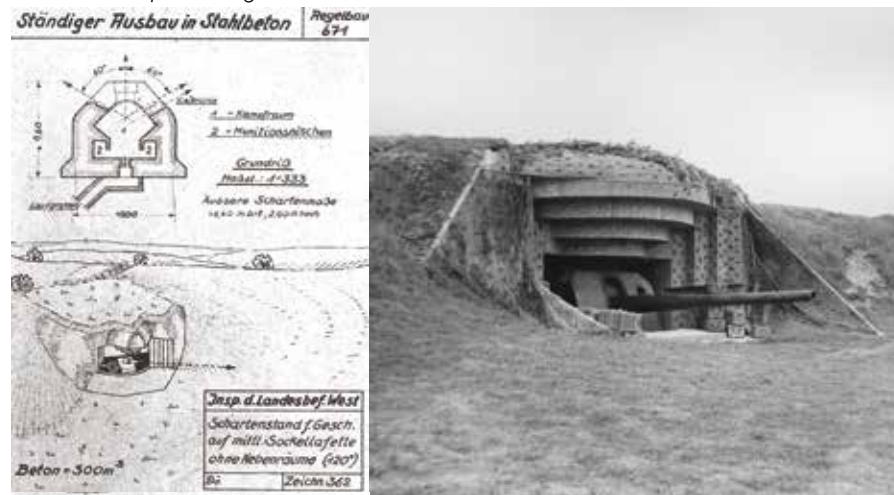
5.000 kilometer kustverdediging

Vanaf 1939 werd een groot deel van Europa door het Duitse leger onder de voet gelopen. Jarenlange bezetting en onderdrukking volgde. De kustlijn van Noorwegen tot aan de Frans-Spaanse grens vormde de westgrens van het zogenaamde Derde Rijk van de Nazi's. Hier bestond na de zomer van 1940 nog één dreiging: het eiland Groot-Brittannië. Hitler vreesde een geallieerde invasie op de bezette kust. Eind 1941 gaf hij daarom het bevel tot de bouw van de *Neue Westwall*, later de *Atlantikwall* genoemd. Het zou een 5.000 kilometer lange verdedigingslinie worden langs de gehele kuststrook. De duinen en het strand werden tot *Sperrgebiet* verklaard (verboden gebied). In de daarop volgende jaren werkten tienduizenden mensen, vaak gedwongen, aan een van de grootste bouwoperaties van de 20e eeuw.

Van monoliet tot megalomaan

De Duitsers maakten diverse ontwerpen voor bomvrije bunkers met muur- en dakdiktes van twee meter gewapend beton. Er waren tientallen gestandaardiseerde types voor het veilig onderbrengen van manschappen, geschut, munitie, voorraden en communicatieapparatuur. Ook waren er commandobunkers, keukens, hospitalen en opstellingen voor radars, etc. Deze zogeheten St.-bunkers (*Ständig* = bomvrij) zijn de meest karakteristieke bouwwerken van de Atlantikwall. Je kunt ze in alle landen aantreffen en sommige standaardontwerpen zijn wel honderden keren gebouwd. De *Wehrmacht* concentreerde de bunkers samen met kleinere bakstenen bouwwerken en veldstellingen zoals loopgraven en schuttersputjes in zelfstandige steunpunten (*Stützpunkten*).

Bouwtekening en foto van een type 671 geschutsbunker in het Vinetaduin te Hoek van Holland. De meeste bunkers hadden maar één functie waardoor een militair steunpunt als geheel minder kwetsbaar was

De Atlantikwall: een 5.000 km lange verdedigingslinie van de Noordkaap tot de Pyreneeën

Elk steunpunt had een specifieke functie zoals een geschutsbatterij, radarcomplex, infanteriestelling of commandopost. Rondom een stad, aantal dorpen of haven werden de losse steunpunten strategisch samen-gevoegd tot één groot afgebakend verdedigingsgebied. Dit werd een *Stützpunktgruppe* of *Verteidigungsbereich* genoemd. De steunpunten werden zowel aan de zee- als landzijde aangelegd zodat zo'n gebied aan alle kanten was te verdedigen. Tussen de *Stützpunktgruppen* lagen minder sterk verdedigde kuststroken, de zogenaamde *Freie Küsten*.

Landschappelijke diversiteit

Het Zuid-Hollandse kustlandschap is heel divers. De Duitsers werden geconfronteerd met zandstranden, uitgestrekte duingebieden, dijken, rivieren, eilanden, havens en bebouwing langs boulevards. Landinwaarts lagen polders met een nauw vertakt water- en wegennet en diverse steden en dorpen. Hier moest de infrastructuur zoals bruggen, spoorwegen, watergemalen, vliegvelden en industrie worden beschermd vanwege hun militaire of economische waarde. Vooral de bestuursstad Den Haag en de haven van Rotterdam, waartoe Hoek van Holland de poort vormt, waren van vitaal belang.

De geografie en het strategisch belang bepaalde uiteindelijk hoe een gebied met verdedigingswerken werd ingericht. Zo ontstonden in Zuid-Holland verschillende verdedigingsgebieden, waar *Verteidigungsbereich Hoek van Holland* er een van was. Samen met elf andere plekken aan de West-Europese kust werd het in januari 1944 tot *Festung* verklaard. Het was het zwaarst verdedigde stuk kust van Nederland.

Schuldig landschap

Om militaire redenen werden in sommige steden en dorpen complete woonwijken gesloopt en de bevolking massaal geëvacueerd. Ook werden als verdedigingsmaatregel grote gebieden onder water gezet of voorzien van duizenden mijnen. Aan het eind van de oorlog domineerden tienduizenden betonnen bunkers, veldversterkingen, bakstenen bouwwerken en honderdduizenden kilometers aan prikkeldraad, loopgraven en allerlei soorten versperringen de Nederlandse kuststrook.

Mythisch erfgoed

De Atlantikwall nam in de Duitse oorlogspropaganda soms mythische proporties aan. Om de geallieerden angst in te boezemen en het moreel van de Duitse soldaten op te krikken wilde Hitler de suggestie wekken dat het een onneembare vesting was. Tijdens D-Day op 6 juni 1944 viel in Normandië echter het doek: de Atlantikwall was doorbroken door een immense invasiemacht. De Duitsers boden echter ook daarna nog felle tegenstand en het duurde nog een klein jaar voordat ook het westen van Nederland was bevrijd.

Historisch erfgoed

Na de bevrijding vormden de bunkercomplexen lelijke 'litttekens' in een verminkt kustlandschap. De ongewilde Duitse erfenis werd zoveel mogelijk opgeruimd of onder een laag duinzand weggewerkt. Vanwege de Deltawet hebben vooral in de jaren 60 veel bunkers het veld geruimd omdat ze een zwakke schakel vormden in de zeewaterkerende duinenrij. Ruim 75 jaar later zijn in de duinen en dijken van de provincie Zuid-Holland echter nog steeds restanten van de verdedigingslinie te zien. Inmiddels worden deze beschouwd als waardevol cultuurhistorisch erfgoed dat ons helpt te herinneren aan de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

Fietsknooppunten

De route is gebaseerd op het fietsknooppuntensysteem. Je volgt de genummerde witgroene borden in de richting van de pijl van knooppunt naar knooppunt (afgekort tot KP). Wanneer er geen bebording is, dan fiets je rechtdoor. Bij elk knooppunt staat een informatiepaneel met een plattegrond van het gebied met alle knooppuntnummers.

Om bij het oorlogserfgoed te komen wijkt de Atlantikwall-route regelmatig af van het fietsroutenetwerk. Volg dan de beschrijving om hier weer op aan te haken. Op pagina 6 & 7 vind je een overzichtskaart van de route en de knooppunten.

LA = linksaf
RA = rechtsaf
RD = rechtdoor
KP = knooppunt

- Start:** Koningin Emmaboulevard Hoek van Holland (gratis parkeren). Je kunt de Atlantikwall-route desgewenst bij elk knooppunt beginnen en de routebeschrijving vanaf dat punt oppakken.
- Lengte:** 29 kilometer. Kan ingekort worden door andere knooppunten te volgen, zie de routeborden die bij veel knooppunten zijn geplaatst
- Duur:** plusminus 4 uur.
- Horeca:** op de route liggen verschillende cafe's en restaurants.
- Tip:** nabij de Koningin Emmaboulevard is ook het startpunt van een Atlantikwall wandelroute. www.atlantikwallroute.com

Legenda

- fietsroute
- - - wandelroute
- knooppunten
- bezienswaardigheden
- P parkeerplaats/start

Met je rug naar de Nieuwe Waterweg het fietspad op rechts, naar KP 94. Aan je linkerzijde, ter hoogte van het Fort 1881 staat een monument.

1 Strandboulevard: Monument kindertransport

Met steun van de Britse regering, Joodse organisaties en vele vrijwilligers is aan het eind van de dertiger jaren van de vorige eeuw een operatie opgezet om ongeveer tienduizend Joodse kinderen uit verschillende bezette gebieden in Europa een beter leven te geven in Engeland. Aan de operatie gingen moeizame onderhandelingen vooraf. De kinderen mochten niet ouder zijn dan zeventien en ouders moesten achterblijven. Ze mochten ook niet veel meenemen: tien *Reichsmark*, een koffer, enkele foto's, maar verder geen speelgoed, boeken of waardevolle spullen. Op treinstations in onder andere Duitsland, Oostenrijk, Polen en Tsjecho-Slowakije namen ouders en kinderen afscheid van elkaar, zonder te weten wat de toekomst zou brengen. Nadat de trein arriveerde in Hoek van Holland verliep de reis verder per stoomschip naar *Harwich*. Hier werden de kinderen opgevangen door gastgezinnen en kindertehuizen. Op 1 december 1938 vertrok het eerste transport uit Berlijn en op 14 mei 1940 vertrok het laatste transport uit Nederland. De meesten zouden hun ouders nooit meer terugzien. Architect en kunstenaar Frank Meisler was een van hen. Hij maakt monumenten ter herinnering aan de transporten: bronzen beelden van Joodse kinderen, op de vlucht voor de nazi's. Er staan monumenten op de stations van Gdansk, Berlijn, Liverpool, Londen en op deze plek langs de Nieuwe Waterweg.

Het monument voor de kindertransporten aan de boulevard in Hoek van Holland. Op de achtergrond Fort 1881

Vervolg het fietspad naar KP 94. Einde LA, eerste RA. Je fietst langs de Berghaven. KP 94 staat onderaan een hoger gelegen weg waar twee puntdaken opvallen: de voormalige Torpedoloods.

2 Torpedoloods / Berghaven

De Berghaven uit 1884 is de thuishaven voor de Koninklijke Nederlandse Redding Maatschappij en het Loodswezen van Rijkswaterstaat. In de oorlog lagen hier patrouille- en bewakingsschepen van de *Kriegsmarine*, dit waren hoofdzakelijk op de Nederlanders gevorderde vissersboten die werden bewapend. De voormalige torpedoloods, te herkennen aan twee puntdaken, is een monumentaal gebouw uit 1886 en bedoeld voor de opslag van zeemijnen en torpedo's. Bij gevaar vanuit zee konden de zeemijnen snel in de Waterweg worden gelegd. Ruim een halve eeuw later besloten ook de Duitsers het gebouw te benutten als opslagplaats voor (scheeps)munitie en ze bouwden er een bunker naast. Na de oorlog werd de Torpedoloods een mobilisatiepunt. Mocht Nederland opnieuw in oorlog komen dan zouden burgers uit het Westland hier 'onder de wapenen' komen. Tijdens de Koude Oorlog werden er decennialang militaire uitrustingsstukken opgeslagen totdat het pand in de jaren tachtig werd ontruimd. Daarna stond het jaren leeg totdat de vervallen loods een horecabestemming kreeg.

Vanaf KP 94 fiets je naar KP 22. LA de spoorweg over, direct daarna RA. Bij KP 22 LA richting KP 19. Na een bunker aan je rechterhand, even vóór KP 19 ga je RA het Bonnenpad op naar KP 18.

Voor de torpedoloods meert de Fast Ferry aan, het veer brengt je snel naar verschillende plekken op de Maasvlakte

3 Bunkerstal

In het weiland rechts staat een manschappenbunker die onderdeel was van de eerste serie bunkers die in dit gebied zijn gebouwd. Zowel aan deze kant als aan de overzijde van de weg tot aan het kruispunt stonden verschillende kleine bouwwerken voor manschappen, munitie en voorraden. Ze werden door een netwerk van loopgraven verbonden met diverse wapenopstellingen voor mortieren, anti-tankkanonnen en mitrailleurs. Het destijds grote complex vormde de scharnierstelling van het zogenaamde binnenste *Landfront* en moest Hoek van Holland zowel naar de noord- als oostzijde beschermen. De bunker doet nu dienst als stal.

Rechts van je ligt de Bonnenpolder, links het Staelduinse Bos. Bij KP 18 kun je de fiets neerzetten en een wandeling in het bos maken langs talloze bunkers. Vooral in de winter zijn de bunkers goed te zien.

Uitstapje: Staelduinse Bos

Je loopt het bos in over het brede pad (Oude Hooislag) en gaat na 150 meter RA op de Van Rijckevorselroute. Deze wandelroute is gemarkeerd met palen voorzien van een blauw rolstoelsymbool (± 1,5 km in een cirkel). Je kunt ook naar links naar het informatiecentrum d'Oude Koestal.

4 Hoofdkwartier van de Festung

Het 95 hectare grote Staelduinse Bos ligt op eeuwenoude rivierduinen, ontstaan door de nabijgelegen Maas. Voor 1850 was dit een kaal landschap. In die tijd had de adellijke familie Van Rijckevorsel een groot gebied ten zuiden van de Maasdijk in eigendom. Ze plantten hier bomen voor houtproductie en zo werd het een bos. Eind 1942 werden er zeventien zware bunkers gebouwd voor het hoofdkwartier van de *Festung Hoek van Holland*. Kolonel *Erich Neumann* zwaaide hier jarenlang de scepter. Hij was een fanatieke militair die zijn manschappen vaak liet oefenen.

De bouwwerken werden in een ringvorm neergezet. Er was onder andere een bunker voor commandovoering en een hospitaal waar operaties konden worden uitgevoerd. Ook werden een grote aula voor ontspanning en vermaak en een wasgebouw uit baksteen opgetrokken. Beiden zijn in het begin van deze eeuw gesloopt. Behalve de goede camouflage door de bomen werden de bunkers ook beschilderd in verschillende camouflagepatronen en overdekt met grote netten. Na de oorlog werden nog meer bouwwerken neergezet, maar nu door het Nederlandse leger die hier een munitiedepot aanlegde. Inmiddels zijn deze weer afgebroken. De moeilijker te slopen grote Duitse bunkers zijn tegenwoordig met hekken afgesloten omdat ze worden bewoond door diverse soorten vleermuizen die graag verblijven in het milde en vochtige klimaat.

Een Britse officier inspecteert met Duitse militairen na de oorlog het Staelduinse Bos. Hier bekijken ze de met netten gecamoufleerde hospitaalbunker. Rechts de ingang van dezelfde bunker voorzien van een hek om de vleermuizen rust te gunnen. Links is nog vaag de tekst 'Eingang nur für Gaskranke' zichtbaar

Vanaf KP 18 gaat het verder naar KP 23, hier aangekomen RA (Nieuw Oranjekanaal). Na een kleine kilometer ligt bij de eerste afslag aan je rechterhand in de polder een kleine bunker.

5 Telefoonschakelbunker

De Duitsers legden diep onder de grond een eigen telefoonkabelnet aan. Dit *Festungskabelnetz* was minder kwetsbaar voor bombardementen dan het civiele Nederlandse telefoonnet. De belangrijke bunkers kregen een eigen telefoon zodat er tussen de stellingen communicatie mogelijk was. Via telefooncentrales in de hoofdkwartieren kon ook verbinding worden gelegd met stellingen in het zuiden of noorden van het land. Op schakelpunten kwamen de kabels 'bovengronds', schakelkastjes en apparatuur werden ter bescherming ondergebracht in kleine bunkers met betonnen muren van één tot twee meter dik. Er was ook een aansluitkastje aan de buitenkant van de bunker waarop veldtelefoons konden inprikkelen. In Hoek van Holland zijn meer dan twintig van deze 'telefoonbunkers' gebouwd.

Bij de rotonde aangekomen LA richting de Maeslantkering. Over de brug direct RA en doorrijden tot aan de fietsbrug over de spoorlijn.

Telefoonschakelbunker op de dijk

6 Spoorweg & gemaal

Transport per weg, spoor of water is voor een leger van groot belang voor troepenverplaatsingen en bevoorrading. Knooppunten van infrastructuur werden daarom extra beschermd. De locatie waar je staat, langs de Nieuwe Waterweg, met het hieraan evenwijdig lopende treinspoor én een sluisgemaal was daarom een logische plek voor een groot bunkercomplex. De stelling markeert de meest zuidelijke locatie van het buitenste landfront van de *Festung Hoek van Holland*. Vanwege de aanleg van het bedrijventerrein zijn de meeste bunkers gesloopt. Wat rest is een zeldzame bunker met een munitieruimte en remise voor een antitankkanon onder een dak van 30 centimeter dikke stalen pantserplaten. Van dit type zijn langs de gehele Atlantikwall slechts enkele exemplaren gebouwd en dit is de laatste met pantserplaat.

In de verte zie je de Maeslantkering in de Nieuwe Waterweg. Deze storm-

Het zeldzame bunkertype 601 ligt ingeklemd tussen het huis en het spoor

vloedkering is in 1997 in gebruik genomen als laatste onderdeel van de Deltawerken. Twee enorme deuren, waarvan de scharnierpunten op beide zijden van de Waterweg staan, kunnen bij hoog water worden gesloten. Brede en diepe waterwegen vormden natuurlijke barrières om aanvallers te weren. De Duitsers hebben vanaf dit punt een ruim elf kilometer natte tankgracht aangelegd door het Westland, helemaal tot aan de zee bij het dorpje Monster. Op sommige plekken gebruikten ze een bestaande waterloop, zoals het Nieuw Oranjekanaal waar je op uitkijkt, maar de meeste kilometers zijn gegraven. Dit noemden ze het *Landfront*.

Fiets dezelfde weg terug naar KP 23 en volg vanaf hier richting KP 24. Je fietst recht naar het sluisgebouw toe. Hier aangekomen is het leuk even op de brug te staan voor een blik op de munitiebunker links van je.

7 Oranjesluis

Het gebouw op de Oranjesluis is een sluiswachterwoning. De sluis werd in 1676 gebouwd om zoet water in te laten voor de tuinen van het landgoed Honselaarsdijk. In de oorlog was dit de meest oostelijke punt van de *Festung Hoek van Holland*. De naastgelegen Maasdijk vormde de hoofdverbinding met het achterland en in het nabije Staelduinse Bos lag bovendien een belangrijk hoofdkwartier. Daarom werd op deze strategische locatie een groot bunkercomplex gebouwd dat één van de drie zwaar verdedigde toegangen vormde tot de *Festung*.

Enkele jaren geleden is de infrastructuur rondom de sluis ingrijpend veranderd om de bereikbaarheid van Hoek van Holland te vergroten. Dit ging gepaard met het slopen van verschillende bunkers waardoor er nu nog maar eentje zichtbaar is. Deze munitiebunker is tijdens de werkzaamheden

Het 7 meter verschuiven van de munitiebunker bij Oranjesluis voorkwam sloop

zeven meter verplaatst, maar daarbij scheefgezakt. Iedereen dacht dat dit de enige bunker was die nog resteerde, maar een paar jaar later stuitte men bij de aanleg van de fietstunnels op het dak van een ander exemplaar. Na oorlogse archiefdocumenten gaven aan dat deze was gesloopt, maar niets bleek minder waar; alleen de stalen geschutskoepel was verwijderd.

De tocht gaat verder LA, de Maasdijk onderlangs de N220. Na circa 500 meter ligt aan je rechterhand een sluisje met aan weerszijden een trapje de dijk op. Vanaf de dijk zie je Widerstandnest 34H en de voormalige tankgracht liggen. Pas op, de trap eindigt op een drukke autoweg!

8 Loopgraven

De sluis is in 1857 gebouwd 'tot ontginning van het Staelduin'. Aan de andere kant van de dijk liggen bunkers van een voormalige infanteriestelling van het buitenste *Landfront*. De tankgracht is grotendeels gedempt, maar hier zie je een oorspronkelijk gedeelte. Vanwege de ligging aan de druk bereden Maasdijk is het een markante locatie. In 2016 is tijdens de Nationale Bunkerdag de stelling voor één dag toegankelijk en beleefbaar gemaakt door Stichting Stelling 33. Met behulp van luchtverkenningfoto's van de *Royal Air Force* werden op de plekken waar tijdens de oorlog loopgraven waren deze weer zichtbaar gemaakt door wandelpaden te maaien in het hoge gras. Zo vormden deze 'groene loopgraven' een looproute langs de vijf bunkers, maar nu boven de grond.

De route gaat RD over de Maasdijk tot een kruispunt met verkeerslichten. Hier ga je RA, de drukke N220 over. Direct RA naar beneden en LA het dorp in

De in het hoge gras gemaaide loopgraven gezien vanuit de lucht anno 2016

Dit dorp heet 'Heenweg' en je fietst op de gelijknamige weg RD richting KP 65. Hier aangekomen op de rotonde RD het fietspad op. Na 200 meter ligt links een huis hoog gelegen op een bunker, daarachter nog eentje.

9 Tankgracht & Widerstandnest 46H

Deze voormalige infanteriestelling maakte ook onderdeel uit van het *Landfront* met de tankgracht. Eén manschappenbunker is na de oorlog gebruikt als fundering voor een huis. De eigenaar kreeg geen bouwvergunning voor de bouw op zijn land, maar wel voor bouw op de bunker. Hiernaast bevindt zich nog een munitiebunker. Iets verderop ligt de waterloop van de tankgracht. Het gedeelte rechts werd na de oorlog over een afstand van honderden meters gedempt en de omliggende grond verkaveld. Er kwamen nieuwe afwateringssloten en het werd tuinbouwgebied. In 2018 is ten zuidwesten van dit punt echter een nieuwe woonwijk verrezen en is als onderdeel van de ruimtelijke ordening de gracht weer uitgegraven, in aansluiting op het nog bestaande oude tracé. Er worden nu geregeld *Atlantikwall*-vaartochten georganiseerd.

Honderd meter verder bij het water aangekomen LA het fietspad op. Kijk voor de zekerheid op de kaart. Eerste RA, over een bruggetje. Je komt in de Van Leeuwenhoekstraat. Na honderd meter LA de parkeerplaats van het sportcomplex op. Gelijk aan de rechterkant een weggetje in wat je honderd meter volgt, links liggen de tennisvelden. In de bocht naar links passeer je een bruggetje, dan RD het fietspad volgen. Ook na het kruisen van een smalle weg RD, tot je bent aangekomen op de Koningin Julianaweg. Hier is schuin links voor je een klein park.

De bunker voor munitieopslag van WN 46H in een typisch Westlands decor

10 Oranjepark WN 47H

Door de tankgracht zigzaggend aan te leggen konden de Duitsers vanuit meerdere stellingen langs de gracht hetzelfde punt beschieten, met een gracht in een rechte lijn zou dit niet hebben gekund. Waar je nu fietst kwam de gracht vanaf je rechterzijde (het noordoosten) met een scherpe knik naar binnen, tot vlakbij deze locatie. Bij een aanval zouden geallieerde troepen als het ware in een fuik komen. Vanwege de strategische ligging werd de stelling groot uitgebouwd. Destijds waren de huidige weg en de bebouwing er niet, de stelling lag in een gebied waar land- en tuinbouw plaatsvond en vooral veel kassen stonden. Deze moesten voor een vrij schietveld tot honderden meters voor de gracht worden gesloopt. In het Oranjepark aan je linkerkant vormen de resterende bunkers een heuvelachtig landschap in de naoorlogse woonwijk.

Sla RA en rij verder op de fietsstrook van de Koningin Julianaweg. Bij de tweede rotonde heet de weg naar rechts de Leeuweriklaan. Fiets er 50 meter in en kijk links.

Kaartje van de Festung met genummerde stellingen aan de tankgracht in het Westland. 46 is de woning op de bunker, 47 Oranjepark, 48 Leeuweriklaan en 49 Boerenlaan

11 Leeuweriklaan

Hier lag ook een stelling met diverse bunkers en veldversterkingen. Betonnen bunkers slopen kost echter veel geld. Daarom is ook hier een fraaie oplossing gezocht voor naoorlogse ruimtelijke ontwikkelingen. Ze vormen nu de funderingen voor de hoger gelegen tuinen van de appartementen achter het struikgewas en de bomen. Mooie stukken groen tussen de bebouwing zijn vanwege de oorlogsgeschiedenis van Hoek van Holland soms meer dan alleen plantsoen, park of natuur.

Je fietst verder op de drukke Koningin Julianaweg. Op een gegeven moment gaat het fietspad vanzelf over in de Parallelweg. Je passeert de Boerenlaan. Rechts van de Boerenlaan liggen nog enkele bunkers tussen de woningen.

12 Boerenlaan

Met bloemen beschilderde muur van een nog bestaande bunker. Op de bakstenen zuil van de poort siert in tegels het woord 'Bunker'. Het Boeddhabeeld doet de oorlog hier vergeten

Ook van deze stelling zijn de meeste bunkers gesloopt voor de aanleg van woonhuizen en de Koningin Julianaweg. Van de tien bouwwerken resteren er nog maar een paar. Bij de opzet van de wijk Tuinveld in 's-Gravenzande werd de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog echter niet vergeten door een van de straten de 'Gedempte Tankgracht' te noemen. Eén van de nog resterende bunkers is mooi beschilderd en de eigenaar heeft hierin een minibioscoop met openhaard en op het dak een sauna met terras gemaakt. Om privacy redenen fietsen we hier voorbij.

Fiets verder op de Parallelweg. Aan het einde bij de rotonde LA, de Monsterseweg in. Je fietst richting enkele 'grasbulten' aan de rechterkant van het fietspad. Om de route te vervolgen ga je de eerste mogelijkheid RA, door het hek voor de grasbulten. Voordat je dit doet is 200 meter RD een aanrader, naar de Intratuin.

Groene bulten verraden ondergewerkte bunkers. Op anderen staan huizen

13 Arendsduin

Op deze plek lag een groot bunkercomplex, één van de drie toegangen tot de *Festung*. Je ziet groene heuvels waaronder bunkers liggen, maar de meeste liggen aan de andere kant van de weg en zie je niet. Ze vormen de fundering van verschillende villa's en zijn bijvoorbeeld als opslagplaats in gebruik. Het complex bestond uit maar liefst 17 bouwwerken. Op deze locatie werd de gracht onderbroken door een smalle toegang voor auto's, voetgangers en fietsers. Tijdens gevaar kon de weg echter hermetisch worden afgesloten voor tanks met zware kantelbare betonnen blokken die met kabels en katrollen werden neergelaten. Bij deze zogenaamde *Sperren* konden de Duitsers ook eenvoudig de bevolking controleren die in of uit de *Festung* wilde. Iets voorbij dit punt ging de tankgracht over in een driedubbele rij betonblokken tot aan de duinenrij bij het strand, ook wel 'drakentanden' genoemd.

Uitstapje: Bunkertuin

Een deel van de bunkers van het complex bij Arendsduin is door Intratuin opgenomen in hun wandeltuin, tijdens winkelopeningstijden vrij te bekijken.

Geschutsbunker in de wandeltuin van Intratuin

Terug naar het hek en hier het fietspad op richting het duin. Over de fietstunnel LA waar je na 500 meter op een kruispunt aankomt (KP 51).

Hier kun je het fietspad RD volgen, evenwijdig aan de duinen tot aan Slag Vlugtenburg een kilometer verderop. Lees dan vanaf de derde regel van de volgende fietsaanwijzing verder.

Voor bunkerliefhebbers is er echter een uitstapje: LA Strandweg in. Bij het kruispunt gekomen sta je aan de rand van waar eens een hoofdkwartier lag.

14 Bunkercamouflage

Op de hoek van de Noordlandseweg-Zanddijk lag een steunpunt met tien grote bunkers. Het was het bataljonshoofdkwartier van het noordelijk gedeelte van de *Festung Hoek van Holland*. Behalve de gebruikelijke manschappen- en munitiebunkers waren hier ook centrale functies ondergebracht zoals een commandopost en een hospitaal. Je kan het vergelijken met het hoofdkwartier in het Staelduinse bos, maar dan kleiner. Het complex was bijzonder vanwege de camouflage. De bunkers waren voorzien van een zadeldak met schoorstenen en beschilderd met ramen en deuren, inclusief een oude dame achter het raam en bloemenvazen in de kozijnen. De camouflage als woonhuis werkte: de geallieerden gaven het complex op hun kaarten lange tijd aan als 'woonwijk'. Tegenwoordig liggen de bunkers verstopt tussen de bebouwing. Als je het kruispunt oversteekt, de Zanddijk in en naar rechts kijkt, zie je er enkele. Op de Noordlandseweg zie je er enkele aan de linkerkant.

Bij het kruispunt RA over het fietspad langs de drukke weg. Eerste weg voor het tankstation rechts aanhouden (Noordlandseweg), gelijk weer rechts 't Louwtje inslaan. Aan het einde LA. Waar het fietspad de eerstvolgende strandopgang kruist RA (Slag Vlugtenburg). Volg de bocht in de weg en dan LA, het fietspad op richting Hoek van Holland. In de verte zie je de Zeetoren en de industrie liggen. Bij kruispunt RD.

Voor een met ramen beschilderde bunker steken soldaten een peuk op. Links een typische Truppenfahrrad (BundesArchiv Bild 1011-719-0217-19A-Koll)

Radartoren Münze in 1945. Het radarscherm steekt boven de rand uit (NIMH)

15 Zeetoren

De Duitsers bouwden hier een toren om een radar zo hoog mogelijk op te stellen. Tegelijkertijd was het bedieningspersoneel zo beschermd. De radar kreeg de codenaam *Münze*, waarschijnlijk een vernoeming naar de Marinecommandant in Hoek van Holland. De radar kon doelen op zee tot 30 kilometer afstand detecteren. De meetgegevens gingen naar het nabijgelegen marine hoofdkwartier (zie 16) en naar kustbatterijen in de omgeving (zie 17). Ook na de oorlog bleef de toren haar functie als observatiepost vervullen want het Navigatiestation Noordzee van Rijkswaterstaat nam er zijn intrek samen met een bemand

weerstation van het KNMI. Dag en nacht werden om veiligheidsredenen de scheepsbewegingen en de weersomstandigheden geobserveerd. De huidige Zeetoren is tegenwoordig een landmark in het duinlandschap waar een activiteitencentrum in is gevestigd. Je kunt er onder andere abseilen.

Ter hoogte van de Zeetoren bij de splitsing links aanhouden. Eerste LA, bij de parkeerplaats RA, gelijk weer RA de Strandboulevard op. Na 200 meter zie je aan je linkerhand de 'neus' van een bijzondere bunker.

16 Marko-Stand

Das was het commandocentrum van de *Marine Artillerie Abteilung 205*, verantwoordelijk voor zes kustbatterijen van de Duitse marine in Hoek van Holland en op het eiland De Beer en Voorne. De bunker heette de 'Marko-Stand', een afkorting voor 'Marine Kommandostand'. Achter de observatiesleuf stonden waarnemers met optische apparatuur om een geallieerde aanval te volgen en de gevechtsleiding te coördineren. Direct achter de commandobunker liggen vier grote personeelsbunkers die onderling zijn verbonden door een ondergronds gangenstelsel. Om ongelukken en vandalisme tegen te gaan zijn de toegangen afgesloten.

Even verder, ter hoogte van de flauwe bocht in de weg zie je tussen de bosjes links een geschutsbunker. In de verte een aparte antenneconstructie.

De Strandboulevard met rechts het opgespoten nieuwe duin. Linksonder is de Markostand zichtbaar en bij de knik in de weg links lag kustbatterij Vineta

17 Kustbatterij Vineta

Das is één van de geschutsbunkers van de Duitse kustbatterij *Vineta*. Drie andere exemplaren liggen parallel aan de weg, maar zijn door de begroeiing moeilijk te zien. Het Nederlandse leger bouwde hier in de Eerste Wereldoorlog al betonnen schuilplaatsen. Eind jaren 30 volgde de zogenaamde kustbatterij V met drie kanonnen. De Duitsers gebruikten veel van de Nederlandse bouwwerken en breidden het verder uit tot een groot complex van bunkers, onderling verbonden door ondergrondse gangen. Behalve de geschutsbunkers voor doelen op zee waren er ook twee aan de landzijde, daarnaast munitiemagazijnen en manschappenverblijven. Aan de voet van het duin lag een rij houten duinpaviljoens. Deze werden in mei 1940 door de Duitsers gevorderd, maar halverwege de oorlog afgebroken ten behoeve van vrij schootsveld. Tijdens de Koude Oorlog nam de Nederlandse marine de stelling in gebruik.

Zodoende zijn er vier fasen van militair gebruik te ontdekken. Een markant overblijfsel hiervan zijn de grote paraboolantennes die deel uitmaakten van een Amerikaans militair radarverbindingstation uit de jaren 60, de zogeheten troposcatter. Hiermee kon een verbinding worden opgezet van Duitsland naar de Verenigde Staten. Het terrein met alle objecten heeft in 2019 de status van Rijksmonument gekregen, ook is het een beschermd natuurgebied. De bunkers zijn alleen toegankelijk tijdens rondleidingen.

Geschutsbunker van batterij Vineta in 1945

Aan het eind van de Strandboulevard oversteken, en LA op de Badweg. Je fietst langs Restaurant het Jagershuis en het Jan Lels Reddingmuseum. Voor eerstgenoemde dreigt sloop ten behoeve van appartementen.

Het restaurant Jagershuis was tijdens de oorlog de kantine voor de manschappen van de erachter gelegen luchtdoelbatterij *Nordmole* (Noordpier). Dit was een van de vier zware luchtafweerbatterijen rond Hoek van Holland. Elke batterij had vier 10,5 cm kanonnen die beschermd stonden opgesteld onder een dunne stalen koepel. Links naast het restaurant ligt nog een grote munitiebunker van deze batterij waarin tegenwoordig het Redding- en veerdienstmuseum 'Jan Lels' is gehuisvest.

Je gaat RA, Koningin Emmaboulevard op naar KP 94. Je ziet de Waterweg weer liggen en bent terug bij het begin van de route. In de bocht naar links staat de Verkeerscentrale 'Port of Rotterdam'. Rechts hiervan is het begin van de Pier (Noorderhoofd). Het is leuk om hier een wandeling te maken.

Uitstapje: Bunkers langs de Pier

Langs de Pier zie je enkele bunkers en een tankmuur. In de oorlog was het strand veel dichterbij en de industrie aan de overkant bestond nog niet.

18 Atlantikwall-museum Hoek van Holland

De snackbar die je hier eerst passeert is tegen een mitrailleurbunker aangebouwd. Tegenover de snackbar staat een monument voor de slachtoffers die vanaf 1876 in de wateren voor Hoek van Holland zijn omgekomen. 122 kwamen om tijdens gevechten in de oorlog.

Even verderop wordt een enorme geschutsbunker zichtbaar. Deze herbergt nu het Atlantikwall Museum Hoek van Holland en is de moeite waard te bezoeken. Vanaf hier werd met een kanon de monding van de Nieuwe Waterweg onder vuur genomen. De buitenmuur, versterkt met een

aangebouwde anti-tankmuur, bestaat uit vier meter dik gewapend beton. De tankmuur maakte na een paar honderd meter langs de pier een knik naar rechts, evenwijdig aan het strand. In totaal was hij bijna anderhalve kilometer lang met tussendoor ingebouwde geschutsbunkers. De bunkers en muur liggen nu begraven onder het zand. In het achter gelegen duingebiedje liggen zo'n vijftig kleine en grote bunkers van luchtdoelbatterij Nordmole half verscholen onder het zand.

Terug op de fiets naar het startpunt aan de Koningin Emmaboulevard. Aan het begin van de tocht zag je halverwege de boulevard aan je linkerhand al de contouren van een fort.

19 Fort 1881

De gereconstrueerde geschutskoepels van het Fort aan den Hoek van Holland vallen op. Het tussen 1881-1889 gebouwde enorme pantserfort moest de monding van de kort daarvoor aangelegde Nieuwe Waterweg beschermen. Door de snelle wapenwedloop aan het eind van de 19e eeuw was het fort direct na de bouw al verouderd. Tijdens de bezetting gebruikten de Duitsers het fort voor verschillende functies waaronder telefooncentrale, (munitie)opslag, hospitaal en bovendien bouwden ze er een grote bakkerij met een capaciteit van duizenden broden per dag. Ze verschrootten de drie stalen geschutskoepels voor de eigen wapenindustrie. Het fraaie fort is nu een museum en de voormalige kantine is een café met terras.

Links aan het water Verkeerscentrale 'Port of Rotterdam'. Middenlinks restaurant Het Jagershuis en rechts, langs de Badweg, een geschutsbunker die onderdeel vormt van het Atlantikwallmuseum

Fietsroute Hoek van Holland

Deze fietsroute zit bomvol militaire historie. De monding van de Nieuwe Waterweg vormt de toegangspoort tot de havens van Rotterdam en was daarom voor de Duitse oorlogsindustrie van groot belang. Al in de 19e eeuw bouwden de Nederlanders hier een imposant fort, maar in de Tweede Wereldoorlog transformeerden de Duitsers het gebied tot een *Festung*. Zowel op de noord- als zuidoever werd de grootste concentratie Duitse bunkers in Nederland gebouwd, ruim duizend stuks. Om een aanval door geallieerde luchtlandingstroepen vanuit het binnenland te weren werd rondom Hoek van Holland een metersdiepe dubbele tankgracht gegraven. Het gebied daarbinnen stond letterlijk vol met bunkercomplexen.

De route volgt de contouren van het noordelijk deel van de *Festung* en begint aan de Koningin Emmaboulevard. Hier wordt je direct geconfronteerd met de dramatische gevolgen van de oorlog. Via de kleine haven en evenwijdig aan de Nieuwe Waterweg fiets je richting het Staelduinse bos waar de Duitsers een enorm hoofdkwartier bouwden. Hierna volg je het tracé van de buitenste tankgracht waar op regelmatige afstanden militaire steunpunten waren gebouwd. De gracht is bijna geheel gedempt en veel bunkers zijn gesloopt. Je ziet hoe de resterende exemplaren zijn geïntegreerd in de naoorlogse woningbouw. Bij de duinen aangekomen volg je de kust richting de Boulevard waarbij het overgebleven oorlogs-erfgoed zich naarmate je meer afstand aflegt steeds meer concentreert.

Meer informatie

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/atlantikwall

www.zuidhollandslandschap.nl/gebieden/vinetaduin

www.atlantikwall-museum.nl

www.fort1881.nl

www.forthvh.nl

www.stelling33.nl

ERFGOEDHUIS
ZUID·HOLLAND

ST-STELLING
33

provincie HOLLAND
ZUID

Respect

Bunkers zijn vaak de biotoop van zeldzame planten- en diersoorten en staan in beschermd natuurgebied of op particuliere grond. Dit is verboden terrein voor onbevoegden, tenzij je op de openbare fiets- of wandelpaden blijft.

Colofon

De fietsroute is een product van de Erfgoedlijn Atlantikwall van de provincie Zuid-Holland en wordt uitgegeven door het Erfgoedhuis Zuid-Holland. De route is digitaal beschikbaar op de websites van genoemde organisaties.

© Tekst/foto's: J. Rijpsma - Bureau St. (8, 9, 12, 15, 17, 18)

© Foto's: A. van Beveren (1, 11, 13, 21, 23) / St. Menno van Coehoorn (22)
St. Stelling 33 (14) / Nationaal Archief, Anefo, Van der Ham (2, 11).